

Juridisk utredningsenhet før og nå¹

Utredningsleder Øistein Aamodt

Kjære alle sammen! Det er en stor glede å se så mange her i dag. At om lag to tredjedeler av alle tidligere og nåværende utredere har kommet, er overveldende. Sammen representerer vi 34 år av utredningsenhetens historie.

1. Oppbygging – fra én til 23 utredere

I 1957 – for nøyaktig 60 år siden – ble den første utrederen i Høyesterett tilsatt. Tittelen den gang var "juridisk sekretær". Den første var Jacob Walnum, som var juridiske sekretær i syv år frem til 1964.

Først etter 20 år ble bemanningen utvidet fra én til to. Men det var nok å gjøre. Det er sagt om Karenanne Gussgard – som var juridisk sekretær på 1970-tallet – at hun ikke bare var utreder, men også saksbehandler og bibliotekar.

I 1989 fikk "juridisk sekretariat" – som enheten den gangen het – en mer fastere organisering, med utredningsleder og nestleder. Den første utredningslederen var Inger Marie Dons Jensen. Til sammen bestod enheten da av seks ansatte.

På de første 30 årene ble det tilsatt til sammen 12 juridiske sekretærer. På de siste 30 årene har det til sammen blitt tilsatt hele 108 utredere.

Det var under tidligere justitiarius Carsten Smith at utviklingen skjøt fart. Han var svært opptatt av å bygge ut utredningsenheten. En gang gikk han til og med selv til Stortingets justiskomiteé for å få bevilgninger til flere utrederstillinger. I løpet av hans periode som justitiarius økte antallet utredere fra seks til 16. Utbyggingen fortsatte under Tore Schei. Mens han var justitiarius, økte antallet fra 16 til 23.

Utredningsenhetens store vekst de siste 30 årene har vært en sterk og bevisst satsing. Men flere utredere har aldri vært noe mål i seg selv. I 1997 skrev Carsten Smith et notat om behovet for utredere – han skrev blant annet:

"Mitt ledemotiv er det enkle: Høyesteretts dommere er så sentrale i landets rettsliv at all den assistanse – på alle nivåer – som kan bidra til å skape en mest mulig ideell arbeidssituasjon, må bli stilt til rådighet.

[...]

Som en hovedretningslinje mener jeg derfor at så lenge noen dommer ønsker mer assistanse enn det juridiske sekretariat makter, bør dette utbygges videre."

Carsten Smith rører her ved utredningsenhetens eksistensberettigelse. Jobben som utreder handler egentlig bare om å hjelpe dommerne, slik at de kan gjøre sin jobb på en best mulig og fullgod måte.

¹ En noe bearbeidet versjon av tale holdt av utredningsleder Øistein Aamodt under juridisk utredningsenhets 60-årsmarkering i Høyesterett 15. mars 2017.

2. Kampen mot restansene

Svært ofte har Høyesterett ført en kamp mot restansene. Oppbyggingen av juridisk utredningsenhet har vært et viktig og kraftfullt virkemiddel i denne kampen. Utredernotatene gjør at det er mulig for ankeutvalget å få behandlet nærmere 2.500 saker i året – både raskt og med høy kvalitet.

Innledningsvis i utredernotatet går utrederne inn på sakens formalia, og dommerne får disse spørsmålene ferdig forberedt. Og ikke minst får dommerne "utreders vurdering". Denne vurderingen er skreddersydd til de rettslige spørsmålene som ankeutvalget skal ta stilling til – hvor stikkord er siling og begrenset kompetanse.

Utover på 1990-tallet ble alle *kjæremålssaker* utredet, både sivile og straff. I tillegg ble det utredet noen sivile *ankesaker*, det som nå heter anke over dom. Senere ble flere og flere ankesaker utredet, også straffeanker. Ved inngangen til 2000-tallet ble alle ankesakene utredet.

Omfanget av utredningene varierte, og ble etter hvert mer og mer omfattende. Da jeg begynte som utreder i 2006, tror jeg vi var på et toppunkt. Alle saker ble utredet, gjennomgående svært så grundig – det var få spørsmål som ble liggende urørt.

Deretter har det – i en tid med økende saksinnkomst – vært en utvikling litt i motsatt retning. Det vil si, alle saker blir utredet, men ikke alle like grundig som for en ti års tid siden. Utredernes innsats fokuseres på de prinsipielle, vanskelige og tvilsomme sakene, hvor dommerne har behov for juridisk bistand. Samtidig utredes de øvrige sakene slik at dommerne ikke trenger å bruke mer tid enn nødvendig på dem. Noen saker er vanskelig tilgjengelig, med for eksempel et komplisert faktum, vidløftighet eller mye rot; da har utredernotatet en viktig ryddefunksjon.

I mange saker er det jo slik at dommerne, etter å ha lest de sentrale dokumentene, raskt ser at saken ikke har noe i Høyesterett å gjøre. Da kan notatene nå gjøres ganske så korte. For å si det som Steinar Tjomsland har sagt det:

"Det er jo svært så imponerende at en utreder skriver et notat som står til laud. Men det er dessverre bortkastet hvis det er opplagt at anken ikke har noe i Høyesterett å gjøre."

I dag har ikke Høyesterett restanser. Dette til tross for at antallet innkomne ankesaker har økt sterkt det siste tiåret. Vi må naturligvis ta høyde for at sakstallet kan fortsette å øke fremover. Vi må også regne med at kompleksiteten i sakene vil øke ytterligere. Dette mener jeg at vi er godt rustet for. Et sted i bakgrunnen vil nok restanse-spøkelset alltid lure. Men med utredningsenheten som en svært viktig faktor, vil jeg nå si at *Høyesterett har vunnet kampen mot restansene*.

3. Rendyrking av prejudikatfunksjonen

De siste tiår har Høyesterett blitt en mer rendyrket prejudikatdomstol. Høyesteretts hovedformål i dag er å bidra til rettsavklaring og rettsutvikling. De senere årene har utredningen av sakene for ankeutvalget i større og større grad blitt lagt opp med prejudikatsfunksjonen for øyet. Fokuset rettes mot sakenes prinsipielle sider.

Med tvistelovens ikrafttredelse i 2008 skjedde det en viktig endring for sivile anker over dom. Tvisteloven § 30-4 endret det prinsipielle utgangspunktet – nå satte ikke loven lenger vilkår for å *nekte en anke fremmet*, men for å *tillate den fremmet*. "Nr. 1" i den gamle tvistemålsloven § 373 var borte, og det var ikke lenger noe behov for å utrede om det var klart at anken ikke ville føre frem. Dette gjorde at utredningene ofte kunne gjøres kortere, noe som gradvis seg inn blant utrederne.

Med tvisteloven fikk vi også i § 30-5 en generell hjemmel til å nekte fremmet anker over kjennelser og beslutninger. De første årene ble § 30-5 knapt brukt, men de siste årene har bestemmelsen vært brukt i opptil 30 prosent av sakene. Dette styrker Høyesteretts prejudikatsfunksjon og har bidratt til en betydningsfull ressursbesparelse. På litt lengre sikt vil jeg ikke bli overrasket om bruken av § 30-5 mer enn dobler seg.

Også utredningene i straffesaker har blitt kortere de siste ti årene.

Det kan spesielt være verdt å nevne at ankeutvalget i 2013 la om praksis, og i straffesaker begynte å avvise anker over kjennelser og beslutninger, hvor utvalget har begrenset kompetanse og det i anken ikke er anført noe som utvalget kan prøve. Tidligere ble disse sakene tatt under realitetsbehandling, med den følge at utreder ofte tok på seg "forsvarerhatten" for å se om det var noe å utsette på lagmannsrettens avgjørelse. Men det skjedde knapt at dette arbeidet førte til opphevelse. Også denne avvisningspraksisen styrker prejudikatsfunksjonen og har hatt en betydelig effektivitetsgevinst.

4. Oppdrag også for avdeling

For de fleste av dere var jobben som utreder først og fremst et oppdrag for *Høyesteretts ankeutvalg* – det som frem til 2008 het *Høyesteretts kjæremålsutvalg*. Nå er utrederjobben også et oppdrag for *Høyesterett i avdeling*.

Carsten Smith tok allerede på 1990-tallet initiativ til utrederbistand til avdeling. I notatet fra 1997 om behovet for utreder skrev han:

"Dommerne som ønsker det, bør få bistand til å skrive intimasjon, og utrederne kan også skrive notater om særlige rettsspørsmål der man ikke har tilstrekkelig materiale fra advokatene."

Det ble på 1990-tallet gjort enkelte forsøk med utreder i avdeling. Men de fleste dommere så den gangen ikke noe behov for slik bistand. Selv om Carsten Smith la opp til at det bare skulle være et tilbud til dem som måtte ønske det, ble tankene til slutt lagt bort, og i mange år knapt nevnt.

Utpå 2010-tallet tok Tore Schei frem igjen tankene. I festskriftet til Høyesteretts 200-årsjubileum i juni 2015 skrev han:

"Mangelen i dag på et slikt utredningsapparat for avdelingene er en systemsvakhet som gjennom arbeidet med en del enkeltsaker under og etter prosedyren har blitt tydelig. [...] Det må bygges opp et betryggende system som sikrer et fullgodt rettskildemateriale i alle saker. Høyesterett har i 2015 fått tre nye utrederstillinger. Det gir mulighet for å starte opp dette arbeidet.

Det er også behov for at dommerne som skriver større vota i kompliserte og vanskelige saker, under domsskrivningen skal kunne bruke utredere til å utarbeide notater blant annet om kompliserte juridiske problemstillinger som er av betydning ved utformingen av avgjørelsen, eller lage utkast til saksfremstilling og referat av anførsler."²

Avslutningsvis oppsummerte Tore Schei med at det er behov for en vesentlig styrking av juridisk utredningsenhet.

Utrederbistand til avdeling er viktig for å sikre fortsatt høy kvalitet på Høyesteretts avgjørelser i en tid hvor sakene har blitt mer kompliserte og spesialiserte. Retten er også i stadig bevegelse, med et forsterket behov for at Høyesterett som prejudikatdomstol avklarer og utvikler retten. Dette er utviklingstrekk som i fremtiden aller mest sannsynlig bare vil bli forsterket, særlig som følge av internasjonaliseringen av jussen.

Høsten 2015 ble en organisert utrederkapasitet for avdeling satt i verk. En side av dette er forsterket bistand under saksforberedelsen. Men den store nyvinningen er bistand under og etter ankeforhandlingen. De typiske arbeidsoppgavene er utredning av rettslige spørsmål, rettskildesøk og kvalitetssikring av det juridiske materialet som er lagt frem i saken. Under domsskrivningen kan det blant annet være aktuelt at utreder etter anmodning vurderer eller dobbeltsjekker enkelte forhold eller helt eller delvis skriver intimasjonsutkast.

I noen saker vil det være en forutsetning for god bistand at utreder er til stede under ankeforhandlingen og rådslagningen. Da legges det opp til det. I alle saker for plenum og storkammer er dette nå obligatorisk.

Det var spørsmål om vi skulle ha egne avdelingsutredere. Men i første omgang har vi valgt å la utrederne følge sakene sine fra "A til Å", slik at den som utredet saken for ankeutvalget, også har saken i avdeling.

Oppstarten har vært svært vellykket, og dommerne gir uttrykk for at de har stor nytte av utredernes bistand.

Men med bare tre utrederårsverk til rådighet, blir det begrenset hvor mye bistand som kan gis. I forbindelse med ankeforhandlingene gis det i dag bistand bare i om lag en fjerdedel av sakene – de fleste av dem sivile saker. Vi ser at behovet er mye større enn det vi nå klarer å dekke. Høyesterett har derfor gitt klart uttrykk for at det er helt nødvendig med flere utrederstillinger. Alternativet er at oppbyggingen av utrederbistand til avdeling stopper opp allerede i startgropen. Jeg er sikker på at vi kommer videre; *utrederbistand til avdeling har kommet for å bli.*

5. Fra ukjent "kremjobb" til forskningsprosjekt

Utredningsenheten var tidligere lite kjent. I 1991 skrev Inge Hanssen en artikkel som het "Lite kjent 'kremjobb' i Høyesterett". Han skrev blant annet:

² Tore Schei: Norges Høyesterett ved 200-årsjubileet i Lov Sannhet Rett – Norges Høyesterett 200 år side 41.

"Å arbeide som juridisk sekretær i Høyesterett må være noe av det mest anonyme og ukjente man kan foreta seg innen det juridiske liv her i landet."

Dette har endret seg mye siden den gang. For å bidra til best mulig rekruttering har vi det siste tiåret gjort mye for å gjøre utrederstillingen mer kjent. I hvert fall blant juss-studenter og i juridiske kretser tror jeg at det nå er god kjennskap til oss.

Vi har faktisk blitt så "kjente" at vi har blitt gjenstand for et forskningsprosjekt. Ved Universitetet i Bergen er det startet opp et prosjekt med navnet "Deciding to Decide – Institutional Development and Agenda Setting in the Norwegian Supreme Court." Prosjektets formål er "å analysere agendasetting i Norges Høyesterett i lys av overgangen fra anke-domstol til pre-judikat-domstol og framveksten og funksjonen til den juridiske utredningsenheten".

Prosjektet har fått tillatelse fra Personvernombudet for forskning til å innhente en liste fra Høyesterett over alle som har vært og er ansatt i utredningsenheten. Prosjektet planlegger intervjuer med et tilfeldig utvalg av tidligere og nærværende utredere om det konkrete arbeidet med siling av saker til Høyesterett.

Som nevnt har utredningsenheten aldri vært noe mål i seg selv. For å forstå utredningsenhetens fremvekst og funksjon – som frem til nylig primært bare har vært utredning for ankeutvalget – må man gå nærmere inn på arbeidet i ankeutvalget og hvordan dette har utviklet seg i samme periode, analysere dette og i den forbindelse også innhente informasjon fra dommere.

Hovedoppgaven er å redegjøre for sakene – for faktum, anførsler og problemstillinger – og å utrede sakenes materielle og prosessuelle rettsspørsmål. Vi skal da legge frem og redegjøre for de aktuelle rettskildefaktorene, og for hva som kan utledes av dem. Utrederne gir naturligvis uttrykk for rettslige vurderinger, og da også egne vurderinger og skjønnsmessige vurderinger. Her er det et samspill mellom utrederne og dommerne, men i bunn og grunn er utrederne bare *tilretteleggere*. Utrederne er *oppdragstakere*, mens det er ankeutvalget og dommerne som er *oppdragsgivere*. Utredningsenhetens agenda er som sagt å hjelpe dommerne til å gjøre deres jobb på en best mulig og fullgod måte.

Jeg kan ikke se at den store utbyggingen av juridisk utredningsenhet de siste tiårene er en forutsetning for at Høyesterett i dag kan virke som en pre-judikat-domstol. Som jeg allerede har vært inne på, er det mer slik at utredningsenhetens oppdrag og våre utredninger har blitt tilpasset og endret i takt med den stadig sterkere rendyrkingen av Høyesteretts pre-judikatsfunksjon. Det er her sentralt å ha i minne utviklingen med høyere sakstall og økt kompleksitet, og hva som *av disse grunner* i realiteten ville vært alternativene til en større utredningsenhet. Alternativene ville vært

- flere dommere, noe som av flere grunner er prinsipielt lite ønskelig,
- en mye mer summarisk – og i realiteten mer hardhendt og potensielt tilfeldig – behandling i ankeutvalget, og/eller
- restanser.

Men det er også de som mener at flere utredere ikke har vært den riktige veien å gå. I en kronikk i VG i 2013 om "juridisk kuma" skrev Ivar Huitfeldt:

"Det er i seg selv grunn til å være kritisk til at utredere overtar viktige deler av dommeroppgavene; vi dommere i de lavere domstolene lurer av og til (på spøk) om 'flinke' utredere som vil utmerke seg leter med 'lys og lykte' for å finne feil!"

Det er ikke grunnlag for å si at utrederne har tatt over viktige deler av dommeroppgavene. Og de har ikke tatt over noen deler av de bestemmende dommeroppgavene. Vi må riktignok innrømme at det har hendt at en utreder har tatt frem "lys og lykte". Men dette er på ingen måte dekkende for hvordan utrederne i alminnelighet arbeider.

Samtidig skrev Ivar Huitfeldt:

"Det er misbruk av ressurser at våre øverste dommere må legge arbeid i 'småsaker'."

Og en stor del av hele poenget med utredningsenheten er jo nettopp at dommerne ikke skal bruke mer tid enn nødvendig på småsakene.

6. Generalister – behov for spesialister

Utrederne har alltid vært generalister. Alle har fått alle typer saker, selv om det naturligvis har vært tatt noe hensyn til den enkeltes interesser og kunnskap.

Rettens utvikling med økende kompleksitet og spesialisering gjør imidlertid at vi nå også ser et mer konkret behov for spesialister blant utrederne. For eksempel når det gjelder EMK, EU-/EØS-retten, skatt/avgift, immaterialrett og tvangsfullbyrdelse. Både gjennom rekruttering og intern opplæring er det fremover en målsetning å få frem noen utredere med spesialistkompetanse.

Et virkemiddel her er egne ressursgrupper for EMK, EU-/EØS rett og tvangsfullbyrdelse.

Vi har også inngått en avtale med EFTA-domstolen om hospitering. Den første utrederen er fire uker i Luxembourg denne vinteren. Til høsten er planen at en utreder reiser på praktikantopphold ved EMD.

7. Åremål – rekrutteringsstilling

Utrederne er som kjent ansatt i åremål. Dette ble innført i 2001. Opprinnelig var åremålet fem år; nå er det syv år. Åremålet reflekterer blant annet at utrederstillingen er en rekrutteringsstilling.

Tidligere tenkte man på rekruttering til dommerstillinger. Rolv Ryssdal sa at stillingen som juridisk sekretær var den beste "dommerskole" man kunne gjennomgå. Mange tidligere utredere har blitt dommere; to av dem høyesterettsdommere. Karenanne Gussgard, som begynte som høyesterettsdommer i 1990, og Cecilie Østensen Berglund, som tiltrådte fra årsskiftet.

I dag tenker vi bredere. Utrederstillingen er en unik praksis for enhver juridisk stilling. Og derigjennom spres også viktig kunnskap om Høyesteretts virksomhet og hvordan ting fungerer bak kulissene i Høyesteretts hus.

8. Oppdrag utenfor sakene

Utredere har også oppdrag utenfor sakene.

Dommerne får blant annet bistand når de skal skrive artikler, holde foredrag og forberede seg til deltakelse på internasjonale konferanser. Det er nok dommere som gjerne skulle hatt en personlig utreder. For tiden står ikke dette på dagsorden, men er kanskje en tanke som kan bli aktuell en gang i fremtiden.

Andre arbeidsoppgaver er blant annet behandling av ulike henvendelser til Høyesterett, utredning av hørings saker og utredning av generelle spørsmål om norsk rett fra utenlandske domstoler og internasjonale domstolsorganisasjoner. I tillegg holder en del utredere omvisninger. Det skjer også at utrederne bistår på helt andre områder, for eksempel med oversetting og data. Samlet sett har det med tiden blitt flere og flere oppdrag utenfor sakene.

Jeg vil også nevne Høyesteretts informasjonsvirksomhet, særlig med tanke på informasjonen vi gir om sakene og avgjørelsene. Nylig ble utrederne trukket mer inn i informasjonsarbeidet. Dette vil nok bare bli forsterket i årene som kommer.

9. Avslutning

I de årene jeg har vært i Høyesterett, har avstanden mellom dommerne og utrederne sakte, men sikkert blitt merkbart mindre. Omgangsformen er i dag helt uformell og personlig. Jeg får ofte høre fra dommere hvor viktig kontakten med utrederne er – både faglig, sosialt og for arbeidsmiljøet. At utrederne er unge og at det stadig kommer nye utredere, gjør at utrederkorpset er et dynamisk element i Høyesterett – som det har blitt sagt:

"Utredere er på alle måter et viktig friskt pust i Høyesterett!"

Utredere er i dag plassert to steder i bygget. Ni utredere sitter i "Kjelleren", mens resten sitter på "Loftet", som nå har blitt til to etasjer. For tre år siden fikk vi en ny etasje, som ble bygd oppå Høyesteretts hus, med seks nye kontorer og et lite kontorlandskap. Den nye etasjen har – til forskjell fra resten av bygget – en moderne stil. Men er – i likhet med resten av det flotte og ærverdige bygget vårt – stilfull og elegant.

Selv om hver enkelt utreder har et selvstendig ansvar for sine egne saker, er vi et fellesskap som drar lasset sammen. Kontordørene våre har alltid vært åpne, og det er en lav terskel for å kollokvare sakene. Dette er ikke bare lærerikt, men også effektivt og et viktig bidrag til et godt arbeidsmiljø.

Som følge av den sterkere koblingen til utredernes bistand til avdeling ble protokollsekretærene i 2015 en del av utredningsenheten. Dette styrker samarbeidet mellom utrederne og protokollsekretærene, og gjør det lettere å organisere arbeidet i avdeling.

Vi har også én studentutreder, som er ansatt i ett år i 50 prosent stilling. Hun får utredningsoppgaver, og skriver ved siden av masteroppgave med våre kontorfasiliteter tilgjengelig. I tillegg har vi et par studentvikarer om sommeren. Hver høst har vi også en praktikant fra Universitetet i Tromsø.

Apropos universitetene. Av utrederne har kommet 92 fra Universitetet i Oslo, 21 fra Bergen og syv fra Tromsø. Andelen fra Bergen har økt de senere år, samtidig som det dessverre har

Juridisk utredningsenhet før og nå

blitt noe lenger mellom Tromsø-juristene. Men den sist ansatte fra Tromsø – Sigrid Nysted – var til gjengjeld utreder nummer 100. – Utreder nummer 50 var Atle Skaldebø-Rød.

Den som har hatt det lengste ansettelsesforholdet i utredningsenheten, er Børre Lyngstad. Børre var ansatt her i 19 år, medregnet permisjoner. Han begynte som utreder i 1995, ble nestleder i 2003, og var utredningsleder fra 2005 og frem til han så altfor tidlig gikk bort for 2 ½ år siden. Han ledet oss med stø hånd, og hans bidrag og lederskap har vært viktig for den suksessfulle oppbyggingen av utredningsenheten. Børre var "lugnet selv", og den snilleste sjef man kunne tenke seg. Høyesterett – jeg – og alle som fikk gleden av å jobbe sammen med Børre, har mye å takke ham for.

Sammen har vi alle spilt en viktig rolle i Høyesteretts historie de siste 60 årene. Sammen har vi gjort en stor og verdifull innsats – som vi kan være stolte av – som det i dag er all grunn til å feire – og som har blitt og blir satt stor pris på.

Som sagt skrev Tore Schei at mangelen på utrederbistand til avdeling var en "systemsvakhet". En bedre attest kunne vi vel ikke fått!